

„ESZMÉNYEK NÉLKÜL NEM LEHET ÉLNI”

Klebensberg Kuno kultúrpolitikai pályája

T. KISS TAMÁS

Tisztelt Konferencia! Elnök Úr! Hölgyeim és Uraim!

Megilletődve állok itt. Bevallom, harminc évvel ezelőtt – 1978-ban – még a képzeletemben sem merült fel, hogy 2008-ban, e nemes patinájú intézmény létesítésének jubileumi konferenciáján majd nyitó előadást tarthatok Klebensberg Kuno munkásságáról. Az 1970-as évek végén ugyanebben az intézményben tanársegédként részesülhettem megelőlegezett bizalomban. Akkor kutatási programként Klebensberg Kuno munkásságának elemzését jelöltem meg. Témaválasztásomat a főiskola korabeli vezetésén kívül több – ma is regnáló – oktató kifogásolta, ellenezte, csupán néhányan támogatták. Az utóbbiak közül mindenképpen meg kell említenem a tanszékvezetőm, dr. Apróné dr. Laczó Katalin és a főiskolai oktatók tudományos közleményeit kötetbe szerkesztő Békési Imre nevét. A kutatás eredményeiről szóló munkáim 1982-től jelentek meg. A rendszerváltás előtt csupán néhány folyóirat (így például a *Kultúra és Közösség*, *Jel-Kép*, *Felsőoktatási Szemle*, *Népművelés*) közölte a tanulmányaimat, a *Pedagógiai Szemle* és a Múzsák Közművelődési Könyvkiadó kategorikusan elutasította. A kiadványok általában szűk szakmai köröket érintettek, terjesztésükre is viszonylag zárt rendszerben került sor (*A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*). A rendszerváltást követően a témakörben folytatott kutatásaim eredményeit könyvekben és tanulmányokban tettem közzé. Oktatómunkám egyik eredményének tartom, hogy néhány tanítványom érdeklődését is sikerült felkelteni a téma iránt.

Arra kérem Önöket, tekintsenek el attól, hogy egy alapvetően XIX. századi liberális elveket valló, magát az 1920-as évek konzervatív miniszterének tartó államférfi mintegy tízéves tevékenységét a rendelkezésemre álló húsz perc alatt részletesen és árnyaltan bemutassam. Előadásomban csupán arra vállalkozhatom, hogy kiemeljem azokat a – szerintem – fundamentális elemeket, amelyeken Klebensberg Kuno kultúrpolitikája felépült, sok tekintetben megvalósult és számos elemével a jövőbe is mutatott.

Tisztelt Konferencia!

Max Weber írta le meggyőző hitelességgel azt a karaktert, akiről mindenki tudja, vagy inkább a zsigereiben érzi, hogy személyisége meghatározó és társadalomalakító tényező. Arra viszont kevésbé vannak kidolgozott válaszaink, hogy vajon mitől függ a „megfelelő személy” történelmi megjelenése, arra pedig talán még kevésbé, hogy milyen szellemi-lelki tényezők határozzák meg a „megfelelő” vagy a kimagasló vezetőt – vélekedik Ormos Mária.

A történészek jól ismerik azt az időszakot (irányzatot), amikor a történetírás pusztán a „nagy emberek” tevékenységének bemutatásából állt. Királyok, császárok, nagy hadvezérek és államfők cselekedeteit tartalmazó leírások (és át/írások), szelektív emlékezések voltak hivatottak rá, hogy rögzítsék egy birodalom, nép vagy nemzet múltját. Akadt olyan ideológiai-politikai periódus is, amely azt a felfogást képviselte, hogy az „egyes történelmi feladatok a történelem osztályharcos logikájában születtek, és a helyzetek mindig megteremtették azokat a személyiségeket, akik azok megoldására vállalkoztak és erre alkalmasak” is. A nagy személyiség persze ebben a kontextusban csak annyiban lehetett alkotó, hogy felismerte a történelem által kihordott embrió születéskényszerét, és mintegy betöltötte a bába szerepét.¹

Mindkét felfogás számos problémát rejt magában. Következzen közülük néhány. Az egyik például az, hogy a társadalmaknak akkor is volt történelmük, amikor egyetlen kiemelkedő személyiség sem tevékenykedett. A másik, hogy nehéz olyan nagy történelmi személyiséget találni, akinek a nevét kétségtelenül megemlíti valamennyi történelemtankönyv, egészen az idők végezetéig, még hozzá mindenki és minden földi kultúra számára pozitív tartalommal.

Nem elhanyagolható persze a véletlen szerepe sem. A történelem valójában közepes képességű emberek is kimagasló személyiséggé formálhat, ha az illető jókor van jó helyen, és ésszerűen tevékenykedik. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezek a szereplők is környezet- és helyzetfüggők, vagyis sem az időből, sem az adott társadalomból nem lehet őket kiemelni, illetve azoktól függetlenül értelmezni. Nem jelennek meg automatikusan, a történelem parancsszavára. A marxizmusnak annyiban igaza van, hogy a történelmen kívül nem lehet „színpadra” lépni, annyiban viszont nincs, hogy a személyiségek kibontakozásában nem egyedül a történelmi logika érvényesül.

A felmerülő kérdésekre adható válaszok csupán szerény mértékű eligazodást nyújthatnak a személyiség történelmi szerepét illetően. Annyi azonban bizonyos, hogy a közéleti emberek mindig, minden körülmények között lényeges szerepet játszanak a történesek alakulásában, attól függetlenül, hogy békés vagy válságos időszakban léptek-e színre. Az első esetben a hozzáértés, a türelem, az ügyesség,

1 Ormos Mária (1995): A személyiség a történelemben. In Durgonicsné dr. Molnár Erzsébet–dr. Czirják József szerk.): *„Ember és társadalom” a tanítóképzésben című konferencia szerkesztett anyaga*. Pécs, Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomelméleti Tanszék, 1995, 19., 21. p.

az utóbbiban a tudás, a felkészültség, a döntésképeség, a bátorság és a meggyőző erő kerül előtérbe. „A békés időkben például hosszú ideig elboldogulhatnak olyan személyek is, akik nem igazán hozzáértők, akik az ügyességet manipulációval pótolják, és akik valójában nem tisztességesek, de képesek megőrizni annak látszatát. A történelmileg kritikus és válságos időszakokban azonban ezek a tulajdonságok, képességek és készségek többnyire nem elégségesek. Ilyenkor áttekintéssel bíró, nagy tudással és kimagasló képességekkel rendelkező merész újítóra, egyéniségre, meggyőző erejű személyiségre van szükség.”²

Történelmi távlat és tények sokasága bizonyítja, hogy a két világháború közötti Magyarországon tevékenykedő, közéleti szerepet betöltő államférfit, Klebelsberg Kunót az utóbb felsorolt vonások jellemezték.³

A trianoni „Prokrusztész-ágy”

Az a politikai rendszer, amely Magyarországot a veszített háború, a forradalmak és a békediktátum okozta akut válság után, az 1920-as években a konzervativizmus jegyében konszolidálta, távol volt attól, hogy a korszerű nyugati polgári demokrácia példájának tekintsük.

A trianoni magyar államiság rendkívül behatárolt politikai és szűk gazdasági mozgástérrel rendelkezett. A nemzetközi hatalmi viszonyok kényszereinek túl – és nem tagadva, ezek következtében – az ország belső egyensúlyviszonyai sem tettek lehetővé jelentős, megvalósítható politikai, gazdasági és társadalmi reformokat. A szinte természetesnek vehető revíziós törekvések, a háború előtti rend restaurálásának igénye – amely lényeges szerepet töltött be a mintegy 93 ezer négyzetkilométernyire csökkent ország stabilizálásában – és a Nyugathoz való kapcsolódás egymásnak „ellentmondó” szándéka csupán egy viszonylag szűk kulturális mozgástérben valósulhatott meg, amely új típusú kultúrpolitikát kívánt.

Az extenzív-intenzív nemzetközi kultúrdiplomáciához és hazai kultúrpolitikához szükséges óriási, koncepciózus szervezőmunkát – a magyar államiság megszűnését követően, majd a török kiűzése és a kiegyezés közti magyar társadalomban tevékenykedő haladó szellemű arisztokraták példájára – egy osztrák ősoktól származó gróf kezdeményezte és végezte el. A kiegyezést követő liberális időszakban szocializálódott és nyugat-európai egyetemeken tanult Klebelsberg Kuno érzékenyen és azonnal reagált a korszellem tendenciáira, és nemcsak az általa elfogadott és képviselt konzervatív reneszánsz szellemében. A hazai liberalizmus (szabadelvűség) sokoldalú polgári meghaladását nem csupán politikai és gazdasági síkon rögzítette, hanem tudományosan és – a töme-

2 Uo. 28. p.

3 Huszti József (1942): *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest, MTA; T. Kiss Tamás (1999): *Klebelsberg Kuno*. Budapest, Új Mandátum.

gekre hatóan – a mindennapok szintjén is. Ám a magyar újkonzervativizmus reformjai nagyrészt megkéstek, mert kezdettől „elvélték” az ókonzervatív állások védelmét is. A kulturális reformok az őrizve-korszerűsítés keskeny medrébe szorultak, és igazi bázisuk csupán az államhatalom és az elszegényedett középosztály volt. Klebelsberg haláláig bízott benne, hogy a trianoni határok csak időlegesen, és az eljövendő új világban – ahogyan a kiegyezés utáni reformerek is hitték – a nemzetek elsősorban kultúrversenyt vívnak egymással. A gróf rövid távon tévedett. Az első világháborút lezáró igazságtalan békeszerződések után, a hatalmas fejlődés következtében a társadalmi változások roppant mértékben felgyorsultak, sokdimenziós ellentmondásokat produkáltak és jelentős feszültségeket gerjesztettek, amelyek nem kedveztek a szisztematikusan építkező kultúrpolitikának. Hosszabb távon viszont igaza lett. Igazolódott, hogy a szerény eszközökkel bíró, de fejlesztésre váró országban a tudomány, az oktatás, a művelődés és a művészetek ügyét kell az egyik olyan fő „beruházási” prioritásnak tekinteni, amely azután a felemelkedést más területeken is segít mozgásba hozni, a társadalomban innovációs erővel bír. Bizonyossá vált, hogy a nyersanyagokban szegény Magyarország egyetlen és nemzetközileg is számottevő „gazdasági tőkéje” elsősorban a szellemi teljesítményt előállító tudás.

Klebelsberg Kuno alig egy évtizedes kulturális építőmunkája a megváltozott körülmények között is képes volt arra, hogy új és szilárd alapokat teremtsen a rendszerváltoztatásokban jeleskedő XX. századi Magyarország életésélyeinek a megőrzéséhez is. Meggyőződése szerint az „új magyar lelket” formálni hivatott neonacionalista ideológia középpontjában – a régi, passzív, negatív és destruktív magyar típusok helyett – aktív, pozitív és produktív embernek kell állnia.⁴

A szakirodalom szokásszerűen megkülönbözteti (olykor szembeállítja egymással) a kulturális és a politikai nacionalizmust. A kulturális nacionalizmus által elképzelt nemzet határai szellemiek, s az e határokon belül megkonstruált nemzeti valóság értékei, viszonyai a személyesen átélhető, érzelmi erőt sugárzó narratívákból szövődő nyilvános diskurzusokban jelennek meg. A politikai nacionalizmus szerint a nemzet határait pontosan leírható és megadható földrajzi koordináták jelölik ki, és az e határokon belül megkonstruált nemzeti valóság témái, értékei, viszonyai jogi és politikai narratívák révén jelennek meg, és szuverén nemzeti államra vonatkoznak.⁵

Klebelsberg Kuno közvetlen céljait – a soknemzetiségű történelmi Magyarország visszaállítását és a régi keresztény középosztályt modern polgársággá fejleszteni kívánó törekvéseit – a második világháború után bekövetkezett ideológiai-politikai változások miatt sem igazolhatta az idő. A tudáshoz, a mű-

4 Klebelsberg Kuno: Réálpolitika és neonacionalizmus. *Pesti Napló*, 1928. január 8.

5 Lásd Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1991, Verso, 224. p.

veltséghez, a szellemi munka és teljesítmény mindent mozgató voltához szükséges kulturális intézményrendszer – a tudományos, az oktatási, az iskolán kívüli népművelési (felnőttoktatási) és a művészeti intézmények – hagyományokat tiszteletben tartó, szakszerű és innovatív kiépítését, korszerű rendszerré fejlesztő tevékenységének szükségességét viszont igen.

Bethlen István kormányának kultúrpolitikája európai színvonalú volt. Megmutatta, hogy az adott, korántsem kedvező feltételek között (és ennek számos negatív velejárója ellenére) is lehetett Magyarország szerves és alkotó részvételét biztosítani a kontinens (nyugati) civilizációs fejlődésében. Klebelsberg Kuno munkálkodása és élete azt igazolja, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) bársonyszékét nem karrier-lehetőségnek tekintette, hanem olyan szolgálati helynek, amely jogokkal és kötelezettségekkel jár. Széles látókörű európeér, rendszeréhez hű szakmapolitikus volt, megfelelő tudással és képességekkel ahhoz, hogy a társadalom és a gazdaság európai léptékű fejlesztéséhez szükséges kulturális élet építéséhez nélkülözhetetlen feltételeket kiharcolja és megteremtse.

Klebelsberg korabeli szakmapolitikusi beszédei, publikációi és tettei között több volt az összhang, mint a különbség. Szavai és cselekedetei csupán csekély mértékben tértek el egymástól. A második világháborút követő, „a múltat végképp eltörölni” igyekvő néhány évtized után lassan megvalósulnak a „legnagyobb álmú miniszter” kulturális intézményeket fejlesztő elképzelései is. Az Európai Unióhoz csatlakozott ország mindenkori kultuszminiszterei számára is megszívlelendő a gróf szakmaerkölcsi és etikai meggyőződése. Jelentősége nem csökkent, sőt fölerősödött: a kultuszminiszter döntéseit és tevékenységét nem csupán miniszterelnöke és a parlament kéri számon, hanem az egész nemzet és a trianoni határokon kívül rekedt több milliónyi magyar is.⁶

A személyiség és környezete

A kormányzatban betöltött miniszteri pozícióját szavakban és tettekben egyaránt szolgálatnak tekintő, egyesek számára irritálóan nagy műveltségű és áttekintő képességű Klebelsberg Kuno és munkásságát még életében, de halálát követően is számos és sokféle indíttatású támadás érte, mint ahogy a személyét (túlzottan) felmagasztaló kultusz is jelentkezett. Gáncsokodók, hízelgők, ócsárlók és istenítők egyaránt akadtak. Klebelsberg ellenfelei a miniszter Nyugat-barátságát, a baloldali és liberális politikusok korszerűtlen konzervativizmusát, a szélsőjobboldal képviselői a „már nem eléggé offenzívának” tartott kultúrfölényt intézményesítő törekvéseit kifogásolták. Egyesek szemében megőrizte a dualizmus kori liberalizmus szellemét, mások úgy vélték, kultúrdiktátor, paternalista autokrata, etatista és antidemok-

⁶ T. Kiss (1999) i. m. 9. p.

ratikus volt. Voltak, akik zseniális politikusnak, mások inkább tudósnek vagy ideológusnak tartották.⁷

Az 1940-es évek második felében a hivatalos politika megbélyegezte, mondván: nacionalista és reakciós (nem abban az értelemben, hogy a forradalmakra reakcióval válaszolt). Akadtak, akik a fasizmus hívei és szállásadói közé sorolták. *Világválságban* (1931) címmel kiadott művét 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtóterméknek minősítette, betiltotta, és a rendszerváltásig nem is lehetett hozzáférni. Az 1960-as években forradalomellenességét, neonacionalizmusát és a kultúrfőlényről vallott nézeteit vetették szemére.⁸ Óvatos rehabilitációja az 1960-as évek végén kezdődött, amikor tudománypolitikájának, pontosabban a történettudományi kutatásokat szakszerűen szervező tevékenységének méltatására kerülhetett sor.⁹ Miniszterségének megítélésében az 1970-es évek végén történt némi elmozdulás: munkásságáról Szegeden jelenik meg „tényszerű elemeket is felhasználó és némi pozitív színezetű értékeléssel bíró” tanulmány.¹⁰ Halálának 50. évfordulóján, 1982-ben már kultúrpolitikájának tényszerű bemutatására törekvő írás is megjelenhetett az egyik hazai kulturális folyóiratban.¹¹ Az 1980-as évek második felétől egyre több értekezés foglalkozott mind tárgyilagosabban, árnyaltabban és már történetiségbe ágyazottan Klebelsberg kultúrpolitikájával, kultuszminisztersége egy-egy területével, annak lényeges elemeivel.¹² A rendszerváltás időszakában

7 *Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései.* Szeged, 1992, Kereszténydemokrata Néppárt Szeged-városi szervezete; T. Kiss Tamás (2001): „Messzire kell menni ahhoz, hogy az ember látszódjék...” *Kronikás*, 4. sz. 10–12. p.

8 Andics Erzsébet (1948): *Az ellenforradalom és a bethleni konszolidáció.* Budapest, Szikra; Berecz János (1949): Adatok az ellenforradalom klerikális pedagógiájához. *Magyar Pedagógia*, 12. sz.; Kerényi György (1956): Adalékok a Horthy-fasizmus kulturális politikájához Szegeden (1919–1929). *Tiszatáj*, augusztus; Balogh Sándor (1959): Klebelsberg és a magyar „neonacionalizmus”. *Valóság*, 3. sz.; Balogh Sándor (1962): A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus. *Történelmi Szemle*, 3–4. sz.; Szabolcs Ottó (1962): A Klebelsberg-féle iskolapolitika osztályjellegének kérdéséhez. *Pedagógiai Szemle*, 1. sz.; Tar Károly (1963): Klebelsberg Kuno neonacionalista neveléspolitikája. *Acta Paedagogica Debrecenina*.

9 Glatz Ferenc (1969): Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. *Századok*, 5–6. sz. 1176–1200. p.

10 Sárközi István (1979): Klebelsberg Kuno kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai. In Farkas József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből.* Szeged, Csongrád megyei Levéltár, 187–215. p.

11 [T.] Kiss Tamás (1982): Klebelsberg ideológiája és szervezőmunkája beszédei, cikkei tükrében. *Kultúra és Közösség*, 4. sz. 3–15. p.

12 [T.] Kiss Tamás (1983): Felnőttnevelés Magyarországon 1922–1931. In Békési Imre (szerk.): *Tanulmányok a pedagógia és a pszichológia köréből. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei,* Szeged, 53–63. p.; T. Kiss Tamás (1985): Klebelsberg

és azt követő években – a Klebelsberg tevékenységét továbbra is erőteljesen bíráló¹³ nézetek mellett – emlékülések (konferenciák) keretében, szoboravatások alkalmával, különböző publikációk formájában kezdetét vette munkásságának (túlzott isteníését sem nélkülöző) tárgyalgosságra törekvő értékelése.¹⁴

A család és iskolák

A Klebelsberg család Tirolból származik. A vezetéknév írása az idők során változott: kezdetben Khneblsperger volt, majd Kneblsperch, Kleblsprech, Knöblsberg, 1872-től lett Klebelsberg. 1520-ból származó feljegyzések szerint Sopron város „polgármesterei” között Klebelsberg nevű is akadt. A kutatások azonban azt igazolják, hogy a család férfitagjai szinte kizárólag katonák voltak.

Az egyik katona ős, Klebelsberg Lénárd (Leonhard) a mohácsi vész után lovasscappal érkezett Magyarországra, hogy részt vegyen a török elleni háborúban. Harci sikereiért V. Károly császártól 1530-ban bárói címet szerzett, és Tirolban megkapta Thunburg várát. Klebelsberg Lénárd fiai, Niklas és Lambert is magyarországi harctereken küzdöttek a török ellen.

Klebelsberg (Ulrik) Jánost a párkányi, majd az érsekújvári csatában tanúsított vitézi magatartásért ugyancsak bárói rangra emelte I. Lipót 1669. november 25-én. János egyik fia, Klebelsberg Ferenc a budai vár visszafoglalásában is részt vett. Érdemeiért 1702-ben grófi címet kapott. A XVII. század végén a család tagjai közül többen vitézül harcoltak a pétervárad, a belgrádi és a temesvári csatában.

művészetpolitikája 1. rész. *Népművelés*, 12. sz. 32–33. p.; T. Kiss Tamás (1986): Klebelsberg művészetpolitikája 2. rész. *Népművelés*, 1. sz. 26–27. p.; Tökéczki László (1985): Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kuno nézeteiben. *Magyar Pedagógia*, 1. sz. 69–78. p.

13 Szabó Miklós (1995): A Klebelsberg-legenda. *Európai Utas*, április, 28–31. p.

14 Móra László (1989): A természettudományi kutatások állami támogatása a két világháború között. *Magyar Tudomány*, 9. sz. 768–775.; Romsics Ignác (1989): Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi „Magyar Intézet” a két világháború között. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*; Tökéczki László (1990): Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel. *Valóság*, 2. sz. 48–63. p.; Glatz Ferenc (vál., előszó, jegyz.) (1990): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest, Európa; Mészáros István (1994): Klebelsberg iskolareformja. In Klebelsberg Éva (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Budapest, Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetek, 1. sz. 41–47. p.; Ladányi Andor (1995): A „magyar Dahlem”. Klebelsberg terve természettudományi telep létesítésére. *Történelmi Szemle*, 301–316. p.; Mann Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 26–73. p.; Maller Sándor (1998): *Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Alapítvány; Hencz Péter (1999): *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere*. Szeged, Bába és Társai Kft.

Klebelsberg János gróf, altábornagy (1772–1841) végigküzdötte a napóleoni háborúkat. André Massena tábornagy – Bonaparte Napóleon egyik hadvezére – felett a Schöngrabern-Hollanbrunn mellett aratott győzelméért megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendjelet.

Egy másik Klebelsberg, Klebelsberg Ferenc Szeráf (1777–1859) I. Ferenc király idején az udvari kamara elnöke – alapjában véve a Habsburg-monarchia „pénzügyminisztere” – volt. Jelentős szerepet vállalt az ország közgazdasági és pénzügyi viszonyainak megjavításában. Támogatta gróf Széchenyi István dunai gőzhajózási terveit. Fia, Klebelsberg Ferenc gróf huszárezredben volt századparancsnok. A galíciai Prodekben szolgált, amikor 1844. április 15-én megszületett fia: Jacob Joseph Constantin graf, Klebelsberg Kuno apja. Klebelsberg Jakab gróf is katonai pályát választott. Székesfehérvárott szolgált, amikor megismerte a köznemesi származású felsőőri és alsőőri Farkas Arankát, akit 1872-ben feleségül is vett. Az anya egy tősgyökeres magyar birtokos, Farkas Imre négy leánya közül a második volt.

Klebelsberg Jakab császári és királyi főhadnagy, a közös hadsereg 14. huszárezrede 5. századának helyettes parancsnoka 1875-ben az Arad megyei Magyarpécskán állomásozott, amikor november 13-án megszületett fia, Klebelsberg Kuno (akit majd Bud János pénzügyminiszter a legkényelmetlenebb miniszternek nevez). Keresztnevét keresztapjától, gróf Czetwitz Kunótól kapja. (Később gyakorta kesergett azon, hogy ilyen idegen hangzású nevet kapott.) A család életébe keményen beleszólt a sors. Klebelsberg Jakab egy hadgyakorlaton lebukott a lováról, súlyosan megsérült, és többé nem tudott lábra állni, 1877. június 14-én, 34 éves korában Székesfehérvárott elhunyt. Nem sokkal később meghalt Kuno leánytestvére is. A másfél éves kislány egyedül maradt az édesanyjával. Gyámja anyai nagyapja, Farkas Imre lett, aki Batthyány Fülöp herceg enyingi uradalmának volt a jószágkormányzója. Klebelsberg a fehérvári házban szigorú neveltetésben részesült. Sokszor panaszkolt később feleségének, hogy nem volt boldog gyermekora.

Klebelsberg Kuno értékrendjének kialakulásában fontos szerepe volt a család anyai ágának. „Anyai nagyapám büszke volt arra, hogy dunántúli köznemes társaival levett kalappal sorfalat állhatott Deáknak [...] és élete végéig [...] emlegette a haza bölcsének elejtett szavait” – mondta a Magyar Történelmi Társulat 1921. december 30-i közgyűlésén tartott előadásában.¹⁵ Jelentős hatást gyakorolt rá a dualizmus korabeli szabadelvűség, a konzervatív-liberális nézetrendszer is, hiszen iskolai tanulmányait ebben az időszakban végezte. Főnemesi címet viselt ugyan, valójában mégsem a nagybirtokos arisztokráciát, hanem azt a modern államigazgatási szakembergárdát képviselte, amely a hivatali pályán találta meg hivatását és megélhetését. Nem gyűjtött vagyont; rendszeresen lemondott az örökölhető anyagi javakról is.

15 Glatz Ferenc (vál., előszó, jegyz.) (1990) i. m. 82. p.

Magatartását a második királypuccs idején, minthogy nem állt IV. Károly mellé – aki 1921. október 21-én Sopronban ellenkormányt nevezett ki –, jóllehet ezen a napon történetesen ő is a városban tartózkodott, sok királypárti a szemére vetette. Őt is a „királykérdést kikapcsolók” közé sorolták.

A katolikus Klebelsberg elemi iskoláit magántanulóként a székesfehérvári Belvárosi Fiútanodában (1881–1885), középiskolai tanulmányait a ciszterciek székesfehérvári főgimnáziumában végezte (1885–1893). (A ciszterciek később rendtestvérükké is fogadták, sőt a ciszterci diákszövetség elnökévé választották.) Főként két tantárgyból – matematikából és bölcseletből – nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Kivált matematikából jeleskedett. Tornából viszont elég gyengén teljesített.¹⁶

A rokonság szerette volna, ha ő is katonai pályára lép, 1893-ban beírták a wiener-neustadti (Bécsújhely) katonai akadémiára. Klebelsberg azonban igen messze állt a militarista hagyományoktól. Alkatilag is gyenge volt. Rövid idő múltán – a család neheztelése ellenére – átiratkozott a jogi egyetemre. Pesten az Egyetemi Könyvtár házgondnokától bérelt szobát. Tahy Jakabbal, a későbbi földművelésügyi államtitkárral lakott együtt, és elég nehéz körülmények között élt. A család ugyanis, abban reménykedve, hogy sikerül visszatéríteniük a katonai pályára, büntetésként havonta csak 50 forintot adott neki, ami épp a legszükségesebbekre volt elég.

Klebelsberg Pesten arra kényszerült-törekedett, hogy kisvárosi neveléséből fakadó műveltségbeli hiányosságait pótolja. Ahogy tanulmányaiban előrehaladt, úgy távolodott el a fehérvári család szűk világától. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Münchenben végezte. A berlini egyetemen a jogtudomány mellett történelmet is tanult. Államtudományi ismereteit a párizsi Sorbonne-on, a College de France-ban gyarapította és egészítette ki. Tanárai közül gyakorta emlegette a kiváló egyháztörténészt, Adolf von Harnackot (1851–1930), s kultuszminiszterként szeretettel emlékezett Adolph Wagner (1835–1917) közgazdászra is, akinél egy alkalommal mezőgazdasági témából készített dolgozatot. Bizonyára mély tanulságokkal szolgált neki, hogy professzora szemére vetette: a magyar mezőgazdaság gondjait kizárólag gazdasági tényezőkben keresi, nem tér ki a munkástömegek műveltségi helyzetére; figyelmen kívül hagyja az agrártudományok fejlettségét, valamint az agrárértelmiség kulturális állapotát. Tanulótársai közé tartozott Karl Heinrich Becker (1876–1933), a későbbi porosz közoktatásügyi miniszter, akihez élete végéig barátság fűzte.

Jogi és államtudományi doktorrá a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen avatták 1898-ban. Doktori értekezésében az állam és az egyház viszonyát elemezte.

16 Berta Annamária (2007): Klebelsberg Kuno fiatal évei Székesfehérváron. *Neveléstörténet*, 1–2. sz. 14. p.

A századforduló évében nősült meg. 1900. április 24-én feleségül vette egy vidéki kisnemes dzsentri leányát, Lasztóczi Botka Saroltát (1878–1964). Házasságkötésükre Budapesten, az egyetemi templom kápolnájában került sor. A feleség Klebelsberg munkálkodásához szeretetteljes körülményeket biztosított és alkotó feltételeket teremtett.

A hivatalnoki pálya

Klebelsberg Kuno ismerősei (és arisztokrata származása) révén – Bóné Géza Fejér megyei alispán házában – került kapcsolatba báró Bánffy Dezsővel, az ő miniszterelnöksége idején (1895. I. 14.–1899. II. 26.), 1898-ban lépett állami szolgálatba, fogalmazóként. Mint kezdő tisztviselő értékes szervezőmunkát végzett a milleniumi emlékművek felállításakor. Műveltsége és osztrák őseitől örökölt németes alapossága, rendkívüli munkabírása és nem utolsósorban tudatos és tervszerű önképzése következtében nagy ívű karriert futott be. A miniszterelnökségi segédfogalmazó rövid idő alatt bejárta a ranglétra lépcsőfokait: fogalmazó, segédtitkár, titkár, majd osztálytanácsos lett.

Az ifjú Klebelsberg nézeteiben és emberileg is egyre közelebb került gróf Tisza István (1861–1918) politikájához és személyéhez. Tisza közvetítésével ismerkedett meg közelebbről a Habsburg-család néhány tagjával: Károllyal, Albrechtel és Józseffel. Károlynak – Ferenc József (ur. 1848. II. 2.–1916. XI. 21.) közvetlen utasítására – trónra lépése előtt Klebelsberg adott tájékoztatást magyar ügyekben. Józsefnek ő volt az egyik benső tanácsadója (halálakor az özvegyéhez intézett levelében a főherceg „meghitt jó barátjának” nevezte). Állandó jó viszonyuk elsősorban annak volt köszönhető, hogy a kivételes műveltségű Klebelsberg a főherceg fia, a fiatal dr. József Ferenc legszorosabb baráti köréhez tartozott. A művészetek és a tudomány iránt érdeklődő fiatal főherceg szinte minden kérdésben kikérte Klebelsberg véleményét és tanácsait.

Tisza István első miniszterelnöksége (1903. XI. 3.–1905. VI. 18.) idején a miniszterelnökség osztálytanácsosa. Ő intézte nemzetiségi ügyeket (a nemzetiségi kérdésekben Ferenc József belső titkos tanácsosa volt), s ő vezette a római Szentszékkal folyó tárgyalásokat is. Intenzív munkát végzett a fiumei magyar püspökség létesítése érdekében.

A Julián Egyesület ügyvezető igazgatójaként mintegy tíz éven át tevékeny részt vállalt a Szlavóniában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában élő szórvány magyarok (tisztviselők, vasutasok, hajósok és ezek családtagjai) nemzeti és kulturális gondozásának a megszervezésében. Itteni munkájában a későbbi kultúrpolitikus minden jellegzetes vonása megnyilvánult. (Amikor leköszönt az egyesület igazgatásáról, felmerült, hogy Klebelsberg nevére alapítványt hoznak létre, és a gyűjtések kamataiból minden évben egy-egy beteg Julián-tanítót segítyeznek majd.) A Julián Egyesület – amelyet

1904-ben gróf Széchenyi Béla koronaőr kezdeményezésére hoztak létre – célja nem az említett területek elmagyarosítása volt, hanem az ott élő magyarok művelődésének segítése, kulturális érdekvédelmének biztosítása. Az alapítvány saját költségén iskolákat tartott fenn, könyvtárakat működtetett, ismeretterjesztő előadásokat szervezett, analfabéta-tanfolyamokat finanszírozott. Hasonló céllal létesült a Szent László Társulat a romániai és a bukovinai magyarság támogatására.

Klebensberg Kuno grófot 1910-ben a Közigazgatási Bíróság ítélőbírójává nevezték ki. A bíróságon rövid időn belül a legfontosabb közjogi természetű ügyekkel, többek között a fiumei dolgok rendezésével bízták meg. Fiumében hosszú ideje működésképtelen állapotok uralkodtak. A városi hatóság önkormányzati követeléseit a magyar kormány nem fogadta el. Fiume sérelmesnek tartotta, hogy közigazgatási ügyekben az első fellebbezésnek nincs helyi hatósága, ha pedig a magyar közigazgatási testületek mintájára állítanak fel közigazgatási bizottságot, akkor a testületbe kötelező magyarul értő tagokat választani.

Széll Kálmán miniszterelnök a vitát úgy rendezte, hogy Fiumében megszűnt a közigazgatási bizottság, annak teendőit a magyar kormány átruházta Fiume képviselőjére, a kormányzóra, akinek a munkáját négy főből álló tanács segítette. A testület magyar nyelven tárgyalt és magyar nyelven vezette a jegyzőkönyveit. Klebensberg szerkesztette a Közigazgatási Bíróság több elvi jelentőségű döntvényét. A bíróság 1913-ban megválasztotta a Hatásköri Bíróság egyik tagjává.

Klebensberg hivatalnokoskodása idején a néprajzi viszonyok és a különféle közjogi és kulturális intézmények tanulmányozása végett nagyobb utazásokat tett külföldön. (Feleségével szabadsága idején beutazta szinte egész Európát. Járt Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban és Görögországban. Eljutott még Marokkóba is.)

Az 1910-es években bekapcsolódik a hazai felsőoktatásba. A közgazdaságtudományi karon egyetemi oktatóként 1910-ben közjogi témákból tart előadásokat.

A Tisza István bizalmi emberének számító Klebensberg Tisza második kormányában (1913. VI. 10.–1917. VI. 15.) – a kultuszminiszter adminisztratív államtitkáráként – mint a „népoktatás specialistája” tevékenykedik (1914. I. 2.–1917. III. 19.). Munkája során igen nagy súlyt helyezett a kultúrstatistikára. (Magyarországon a korabeli viszonyokat figyelembe véve kiváló statisztikai rendszer épült ki és működött. A legértékesebb anyagokat is a társadalomstatistikusok hagyták az utókorra, még akkor is, ha csupán a társadalmi jelenségek mennyiségi adatait gyűjtötték össze.) Újjászervezte a népoktatási közigazgatás külső szervezeteit, és kezdeményezőként vett részt a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség létesítésében. Népiskolákat terveztetett a Vág alsó folyása mellé, Vágújhelytől Vágsellyéig.

A háború alatt az 1915. évi XV. tc. értelmében megszervezte a rokkantügy kezelésére szolgáló intézményrendszer kiépítését. Elnöke az Országos

Hadigondozó Hivatalnak. A tüdőbetegek számára Korányi Sándor (1866–1944) professzor segítségével népszanatóriumokat terveztetett a Tátrába, a pilisi hegyekbe és az Alföld több pontjára.

Gróf Tisza István felkérésére 1917. március 19-től május 23-ig a miniszterelnökség politikai államtitkára volt. A parlamentbe a Nemzeti Munkapárt színeiben, Kolozsvár országgyűlési képviselőjeként vonul be 1917-ben; politikamentes programbeszédét április 1-jén mondja el. Többek között a hadigondozó-intézmények gyarapításának, egyetemi tanszékek felállításának, új népiskolák és internátusok építésének szükségességéről beszél.

Mialatt Tisza István a frontokat járja, Balogh Jenővel és Teleszky Jánossal együtt vezeti a Munkapártot. 1917. június 15-én, a Tisza-kabinettel együtt ő is lemond. Az 1918–1919-es forradalmakat passzív szemlélőként élte át. Mélyen megrendíti a Tisza István elleni merénylet (1918. X. 31.). Ama kevés számú régi jó barát közé tartozik, akik mertek a halott és özvegye mellett maradni. Azok egyike, akik a meggyilkolt magyar miniszterelnök testét koporsóba helyezték. Budapesten nem maradhatott. Letartóztatása elől barátaihoz, majd azok vidéki rokonaihoz menekül. Gyulán a régész-művészettörténész Hekler Antalnál, majd gróf Almásy Dénes és felesége, Teleky Éva festőművész kétegyházi birtokán húzódott meg, ahol a gyermekek német tanítójaként szerepelt.

A politikai élettől azonban nem zárkózott el. Gróf Bethlen Istvánnal (1874–1946) már 1919 februárjában megalapítják a Nemzeti Egyesülés Pártját. (Egyébként 1918 előtt, bár már akkor becsülték egymást, politikai ellenfeleknek számítottak. Ha nincs Trianon, talán azok is maradnak.)

Az első nemzetgyűlési választásokon Klebelsberg legitimista programmal – Csernoch János bíboros, Magyarország hercegprímása kezdeményezésére és támogatásával –, mint Sopron képviselője jut be a parlamentbe 1920 január 26-án. Nem sokkal később azon „disszidensek” egyik vezéralakja lesz, akik 1922. január 5-én kiváltak a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából és a gróf Bethlen István vezette Keresztény-Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt tagjai lettek, hogy Bethlen miniszterelnök (1921. IV. 14.–1931. VIII. 24.) erős kormányzópártot tudjon maga mögött (az Egységes Párt 1922. február 23-án alakult meg, Klebelsberg ezután e párt színeiben volt nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő).

A második Bethlen-kabinetben Ráday Gedeon gróf lemondása után Klebelsberg lett a belügyminiszter (1921. XII. 3.–1922. VI. 16.). (Érdekességként említjük meg, hogy egyesek a földművelési, mások a pénzügyi vagy a hadügyi minisztérium élén látták volna szívesen – köztudott volt sokoldalú és sokirányú műveltsége.) Oroszlánrészt vállalt az új választójogi törvénytervezet kidolgozásában. Ám a parlamenti (erő)viszonyok és az érvényben lévő választójogi törvény nem tették lehetővé a tervezet nemzetgyűlési megtárgyalását. A kormányzó elnökletével 1922. február 21-én megtartott országbírói értekezlet azonban megadta a kormánynak a felhatalmazást, hogy a választójogi tervezetet rendeleti úton

léptesse életbe. A Klebelsberg által előterjesztett törvénytervezet 1922. március 2-án, a 2200/1922. ME. sz. rendelettel vált hatályossá.

A „kemény kezű” Klebelsberg belügyminisztersége viharos. Erre az időszakra esett a legitimista vezérek letartóztatása, a szélsőjobboldali erők, az Ébredő Magyarok, valamint a kommunisták elleni fellépés is. Ellenfelei válogatás nélküli módszerekkel törekedtek a lejáratására. A legkirívóbb az a plakátkampány volt, amely a minisztert „hermafroditaként” ábrázolta. Klebelsberg saját bevallása szerint „csupán kötelességből vállalta” a belügyi tárca vezetését. A második nemzetgyűlésben a komáromi kerületet képviselte.

A kultúra szolgálata

Klebelsberg az újjáalakult Bethlen-kormányban, 1922. június 16-án, 47 évesen lett kultuszminiszter; posztját 1931. augusztus 24-ig, Bethlen lemondásáig megtartotta. Azt a területet felügyelhette és fejleszthette, ahol igazán otthon érezhette magát. (Megjegyzendő, hogy Klebelsbergét valójában az államigazgatás érdekelte: a hivatalnokréteget „jó értékörző és értékterjesztő” bázisnak, a „nemzet gerincének” tekintette, és azzal is tisztában volt, hogy a trianoni határok közé szorított ország túlméretezett közigazgatási rendszere jelentős átalakításra szorul, a dualizmus időszakához mérten sokkal szakszerűbben felkészült hivatalnoki karra és ügyintézési kultúrára van szükség.¹⁷

Klebelsberg közel tíz évig tartó minisztersége idején kettős szerkezetű kultúrpolitikát valósított meg: törekvéseit a nyugati orientáltság és a hazai konzervatív reform¹⁸ jegyében kultúrfölényre¹⁹ hivatkozó-törekvő szándék jelle-

17 Klebelsberg Kuno: A magyar neonacionalizmus. *Néptanítók Lapja*, 1928, 3–4. sz. 5. p.; T.

Kiss Tamás (1987): A művelődéspolitika „szürke eminenciásai”. *Népművelés*, 4. sz. 36–37. p.

18 Tőkész László (1990) i. m. Glatz Ferenc szerint 1880 és 1930 között három koncepciózus reformelgondolás alakult ki az ország termelési szerkezetének átalakítására. Az első a magyar mezőgazdaság termékstruktúrájának és munkaeszköztárának reformja volt. A második az ipari eszközökkel történő fejlesztést irányozta elő, a kifejlődését azonban megakadályozta az első világháború és az ország szétdarabolása. A harmadikat az ország munkaerejének műveltségét emelő-fejlesztő kulturális területeken megindított reform jelentette. Glatz Ferenc (1990) i. m. 14–15. p.

19 A kultúrfölény-elmélet nem az 1920-as években született meg: a kultúra mint politikai eszköz felhasználása már a XIX. század közepén megjelent. Gróf Csáky Albin kultuszminiszter (1888. IX. 22.–1894. VI. 10.) a „magyar állam kulturális missziójáról” beszélt a képviselőház 1889. május 20-i ülésén. Báró Wlassics Gyula kultuszminiszterként (1895. I. 15 1903. XI. 3.) a magyar műveltség felsőbbségét hangoztatta, mert ebben látta annak biztosítékát, hogy az itt élő népek között a magyarság megtarthassa jogi és történelmi hegemoniájából származó vezető szerepét. Gróf Teleki Pál (kultuszminiszter 1938. V. 14.–1939. II. 16.) pedig a következőket írja: Magyarországot „az a kultúrfölény fogja talpra állítani, amellyel kultúránk egyéb

mezte. Ez tette lehetővé, hogy a kulturális élet szinte valamennyi területén és ágazatában jelentős kezdeményezéseket valósíthasson meg, s jövőbe mutató célokat körvonalazhasson.²⁰ A miniszter a nyugat-európai államok – különösen Franciaország – által képviselt békediktátum ellenére is az ország létérdekének tekintette a Nyugathoz való kötődés erősítését. A politikai demokráciát – valotta – kulturális demokráciával lehet előkészíteni.²¹

A magát gyakorlatias embernek tartó Klebelsberg az általános, elvi célkitűzésektől minden esetben el tudott jutni a konkrét gyakorlati cselekvési programokig. Elérte például – szakmai tekintélyével, a hazai nagyiparhoz, bankokhoz és a nagybirtokosokhoz fűződő személyes kapcsolatai révén (meg persze Bethlen István miniszterelnök támogatásával) –, hogy a kulturális tárca (nemzetközileg is egyedülállóan) évente hivatalosan 9–10%-ot (az 1926/1927. költségvetési évben 15,44%-ot!), informálisan pedig még ennél is többet kapjon a nemzeti költségvetésből.²²

Klebelsberg kiváló szakemberekkel vette körül magát. Munkatársa volt többek között Benisch Artúr (1881–1972), Gerevich Tibor (1882–1954), Hevesi (Hofmann) Sándor (1873–1939), Hóman Bálint (1885–1951, Károlyi Árpád 1853–1940, Kertész K. Róbert 1867–1951, Kornis Gyula (1885–1958), Magyary Zoltán (1888–1945), Sváb (Schwáb) Gyula (1879–1938), Szekfü Gyula (1883–1955), Szinyei Merse Jenő (1888–1957). A „kis nép vagyunk, amely elsősorban szellemiekben hivatott nagyot alkotni”²³ – máig hangoztatott – jelszava jegyében, nagyszabású programadó tudományszervezőként reformálja meg és fejleszti a tudományos életet (Magyar Tudományos Akadémia, Országos Magyar Gyűjteményegyetem,

államok kultúráját felülmúlja”. Teleki Pál (1920): A fáklyatartó Szeged. *Szeged*, december 25. Az 1920-as évtized kultúrfölény-elmélete viszont annyiban eltért a korábban jelentkezőtől, hogy az új határok közé visszahúzódott középosztály valóban egyféle kultúrfölényt képviselt minőségben és mennyiségben egyaránt.

20 T. Kiss Tamás (1998): *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. MMI–Mikszáth Kiadó;

Ladányi Andor (2000): *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum; Palló

Gábor (2002): Német tudományos modell Magyarországon. Klebelsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 11. sz. 1462–1473. p.; Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Oktatáskutató Intézet–Új Mandátum; Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. *Iskolakultúra*, 7–8. sz. 3–229. p.

21 *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. Budapest, 1927, Athenaeum, 331. p. A továbbiakban BCT.

22 Sárközi (1979) i. m. 206. p.; Tökéczki László (1995): Klebelsberg középosztály-felfogása és politikája. In Zombori István (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Szeged, 1995, 20–45. p.; Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Budapest, Kossuth, 156–161. p.

23 T. Kiss (1999) i. m. 9. p.

Országos Magyar Levéltár, Tihanyi Biológiai Kutató Intézet, Svábhegyi Csillagda stb.). A történettudomány iránt egyébként is szenvedélyesen érdeklődő miniszter társadalmi funkciót szán a történetkutatásnak. „A társadalom ön maga, saját rendjét védi, ha a történetírást pártolja”²⁴ elv jegyében kiemelt támogatásban részesíti a nemzeti történetkutatást.

A tájékozott, éles szemű miniszter azonban azt is világosan látja, hogy a korszakban két olyan új tendencia is érvényesül, amelyet a modern tudománypolitikának feltétlenül figyelembe kell vennie.

Az egyik az, hogy a XX. századi tudományosság kifejezetten természettudományos irányt vett, amely erős nemzetközi jelleggel bír. Ezért helyez különös hangsúlyt az orvosi, a műszaki és a mezőgazdasági tudományokra. Arra törekszik – nemcsak a törvényalkotásban, hanem a különböző társadalmi (civil) szervezetek (Országos Természettudományi Tanács és Alap, Széchenyi Tudományos Társaság) létrehozásával is –, hogy az ipari nagytőkét és a vállalkozókat érdekeltté tegye a kutatások támogatásában. Az egyetemi képzés fejlesztése és a tudományos kutatómunka támogatása mellett megpróbálta hazahívni a külföldön dolgozó magyar tudósokat is. 1929. május 5-én a *Pesti Napló*-ban, Ady Endre *Góg és Magóg fia vagyok én* című versének sorait kölcsönvéve, *Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?* címen írt vezércikkében a tudomány külföldön élő magyar képviselőihez fordul. Írásában arról értekezik, hogy kétféle tudomány létezik, s azokat – szerinte – a nyugati hatás kétféleképpen érinti. „A szellemi tudományokban, hogyha át is veszünk külföldi szempontokat és módszereket, mindez csak inkább impulzust adjon, sem mint lényegét érintő befolyást gyakoroljon. Egészen másképpen áll a dolog az orvosi, a gazdasági, a technikai és a természettudományokkal. E téren minden sovinizmus és partikularizmus kegyetlenül megbosszulja magát, ezek számára Dévénynél szélesen ki kell tární a kaput, és jöjjenek ott sokan, mentül többen, új időknek új találmányaival, új termelési módokkal, főképp új energiákkal.”

A miniszteri felhívás csekély eredménnyel járt. A Rockefeller Alap támogatásával felszerelt korszerű szegedi laboratórium ugyan megtette a hatását, mert a fiatal Szent-Györgyi Albert 1928-ban hazajött Cambridge-ből. A miniszter hívó szavaira az 1910-es évek végén és az 1920-as években külföldre távozó, magukat többen emigránsnak tekintő kutatók nem reagáltak érdemlegesen. A külföldön élő magyar zsidó tudósok – Hevesy György (1885–1966), Kármán Tódor (1881–1963), Szilárd Leó (1898–1964), Polányi Mihály (1891–1976), Szegő Gábor (1895–1985), Teller Ede (1908–2005), Wigner Jenő (1902–1995) és még sokan mások – tudomásul vették ugyan Klebelsberg cikkét, de nem éltek a lehetőséggel.

A másik felismert tendencia Klebelsberg 1926. január 3-án tartott előadásában fogalmazódott meg. A miniszter vélekedése szerint „a vezetés terén a világháború következtében Európát Amerika váltja fel. Azt azonban – jegyzi meg –

csak a jövő mutathatja meg, hogy a magas kultúra terén: a szellemi és kedélybeli élet legmagasabb régióiban: szépirodalomban, művészetben és tudományban Amerika képes lesz-e az emberiségnek azt nyújtani, amit Európa kétezer éven át adott.”²⁵

Külön említést érdemel a kultuszminiszter Alföld-kutatási programja: a ki-egyezés óta regnáló kormányzatok vezető hivatalnokai közül elsőként Klebelsberg hívta fel a figyelmet a környezetvédelem fontosságára.

„Kultúrpolitikai felfogásom az [...], hogy először elemi népiskolákra van szükség az iskolán kívüli népművelés terén is” – fogalmazza meg az oktatási intézményrendszer – népiskola, polgári iskola, középiskola, egyetem – koncepciózus kiépítését és korszerűsítését meghatározó alap gondolatát.²⁶ 1926-ban indított népiskola-építési akcióját Klebelsberg maradandó alkotásaként tartja számon az utókor. A szeged-rókusi tizenkét tantermes népiskola 1930. október 25-i felavatása az ötezredik népiskolai objektum ünnepélyes átadása volt. Az akció eredményeként 3475 tanterem és 1525 tanítói lakás épült. Ebből 3306 az Alföldet (különösen a tanyavilágot), 1393 a Dunántúlt, 301 pedig „megmaradt kis Felvidéket” gazdagította.

Klebelsberg hangsúlyt fektetett a polgári iskola fejlesztésére is. Arra törekedett, hogy az iparos és a földműves gazda nagyobb általános műveltséget szerezhessen, a gyakorlati életre, illetve a középfokú szakiskolákra készülhessen fel. Törekvései lehetővé tették, hogy az 1920-as, 1930-as években nemcsak a jobb módú polgárság vehette igénybe ezt az iskolatípust, hanem a szegényebb rétegek, a feltörekvő ipari munkásság és parasztság is. Számukra a polgári iskola jelentette az egyetlen utat a középfokú végzettség megszerzéséhez, az esetleges továbbtanuláshoz.

A hazai oktatástörténetben előkelő helyet foglal el Klebelsberg középiskolai reformja, a nők egyenjogúsítása érdekében tett erőfeszítése. A középiskolák iskolaszervezeti kialakításának egyik lehetséges útja a francia mintát követte, amely két részre bontja a tanítást, a másik a poroszt, amely az első tanévtől kezdve specializálja a diákot. Klebelsberg az egységes középiskolai rendszer helyett a differenciált középiskolák híve volt. A tanterv kialakításának egyik fő kérdése az volt, hogy a humán tárgyakra, vagyis a nyelvekre és a történelemre, vagy a reáliákra, a természettudományokra fektessenek-e nagyobb hangsúlyt. Kérdésként fogalmazódott meg az is, hogy a nemzeti vagy az idegen nyelv és történelem oktatása részesüljön-e előnyben. Klebelsberg a magyar középiskolai reformról szóló törvényjavaslatában egyaránt érvel a korszerű tantárgyak (reáliák, idegen nyelvek) és a magyar nyelv és történelem megismertetése mellett. Fontosnak tartja az alpműveltség megszerzését,

25 Dr. Gróf Klebelsberg Kuno: A tudományos munka I. *Közművelődés*, 1924. I. évf. 7–8. sz. 295–296. p.

26 T. Kiss (1999) i. m. 20. p.

amelyre technikai képzést és más oktatást lehet építeni. A létrejött háromfajta középiskola-típus: a főgimnázium – ahová többnyire a keresztény középiskola tagjai járták gyerekeiket –, a reál-gimnázium, valamint a reáliskola, amely a humán tárgyakkal szemben a természettudományoknak adott több teret. A törvény hatályba lépését követően az iskolatípusok tovább differenciálódtak. Létrejött a humán gimnázium, a humán gimnázium görög nyelv nélkül (illetve helyette a szülők nyomására modern nyelv tanítása), a reál-gimnázium, a reáliskola rendkívüli latinnal és a reáliskola. Valamennyi középiskolai végzettség lehetővé tette a továbbtanulást. A lassan megszűnő leányiskola és a felső kereskedelmi iskola helyett két újfajta középiskolát javasolt (és valósított meg) a lányok számára: a leánygimnáziumot, ahol maradt a latinoktatás, és a leánylíceumot, ahol nem tanítottak latint, viszont két nyelvet és magyar irodalmat oktattak. Mindkettő jogosítványt nyújtott az egyetemre. Az általános iskolatípussá a leánylíceum vált, leánygimnáziumot csak ott tartottak fel, ahol a másik fajta iskolatípus is jelen volt.

Klebsberg sok és sokféle konfliktust vállalt a Magyarországra menekített kolozsvári és pozsonyi egyetem szegedi, illetve pécsi, a Selmecbányáról Sopronba áttelepült Erdészeti és Bányászati Akadémia meggyökereztetése érdekében, a debreceni, valamint a budapesti (a Pázmány Péter és a közgazdaságtudományi) egyetemek szakszerű fejlesztéséért. Különösen nagy veszélyt jelentett az egyetemellenes társadalmi hangulatban folyt 1925. évi Országos Takarékosági Bizottság vizsgálata. A bizottság szerint az egyetemek fenntartása túlságosan nagy terhet jelent az országnak, emellett értelmiségi túlképzés folyik, ezért azt javasolta, hogy csökkentsék az egyetemek és az egyetemi karok számát. A miniszter azonban elérte, hogy a kormányzat ne vegye figyelembe a bizottság javaslatait, sőt hogy beruházásokkal, klinikák megépítésével támogassa az egyetemek országos szellemi centrumokká (kultúrtartományi központokká) fejlesztését, a kulturális decentralizációt, a Dóm téri építkezésekkel pedig biztosítsa a Szegedre költözött temesvári Csanádi Püspökség és a Hittudományi Főiskola működéséhez szükséges feltételeket.

Klebsberg kultúr-külpolitikája – kultúrdiplomáciája – eredményeként Nyugat-Európa számos nagyvárosában „kulturális hídfők” létesültek (egyetemi tanszékek, lektorátusok, könyvtárak). A fiatalok külföldi tanulmányaihoz különösen három külföldi magyar intézet – a berlini (1927), a bécsi (1924) és a római (1927/28)²⁷ teremtett (közel) kiváló feltételeket. Károlyi Mihály

27 Ujváry Gábor (1996): *Historia est magistra vitae? Tanul(t)unk a történelemből? Tudomány-szervező – történetkutatás – forráskritika. Klebsberg Kuno, a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása*. Kandidátusi értekezés. Budapest, MOL 4/5450. 9001/1996. Kézirat; Stier Miklós (1994): „Kultúrdiplomácia”, külföldi magyar intézetek. In Klebsberg Éva (szerk.): *Gróf Klebsberg Kuno emlékezete 1994*. Budapest, Gróf Klebsberg Kuno Alapítvány Füzetek, 1. sz. 13–19. p.

elkobzott vagyonából megalapította a magasabb műveltség, az elitképzés céljait szolgáló ösztöndíjrendszert, amelynek több egyházi-felekezeti és magánalapítványi (Rockefeller Foundation, Alexander von Humboldt Stiftung, Smith Jeremias, Hariseion) ösztöndíj is „részét képezte”. A minisztérium szinte valamennyi külföldi kormányzati vagy alapítványi ösztöndíjhoz évente meghatározott összegű állami támogatással járult hozzá. Az ösztöndíjak számos tehetséges pályakezdő fiatalnak nyújtottak segítséget. Többek között Aba-Novák Vilmos (1894–1941), Balogh Tamás (1905–1985), Barcsay Jenő (1900–1988), Bay Zoltán (1900–1992), Benda Kálmán (1913–1994), Bibó István (1911–1979), Buday György (1907–19906), Ferenczy Noémi (1890–1957), Fél Edith (1910–1988), Genthon István (1905–19696), Hajnal István (1892–1956), Hincz Gyula (1904–1986), id. Issekutz Béla (1886–1979), Kardos Lajos (1899–1985), Keresztury Dezső (1904–1996), Kerényi Jenő (1908–1975), Kosáry Domokos (1913–2007), Mályusz Elemér (1898–1989), Medveczky Jenő (1902–1969), Mészáros László (1905–1945?), Molnár C. Pál (1894–1981), Náray-Szabó István (1899–1972), Soó Rezső (1903–1980), Straub F. Brunó (1914–1996), Szabó Vladimír (1905–1991), Szőnyi István (1894–1960), Pátzay Pál (1900–1992), Vilt Tibor (1905–1983) nevét lehet megemlíteni.²⁸ Az iskolán kívüli népművelést²⁹ és a felnőttoktatást³⁰ „[A] tanító a tanyára magával viszi a tanyai népkönyvtárat, a vetítőgépet és virágoskertet, meg gyümölcsöst csinál az iskolakertben, hogy 30-40 tanyának művelődési központja legyen” – program jegyében reformálta meg. A különféle népművelési tevékenységeket (a népiskolák mellett) az 1930. évi statisztika alapján – többek között – 530 kultúrház és (a miniszter által 1500 népkönyvtárral gyarapított) számos közkönyvtár, illetve az általa indított „könyvterjesztő mozgalom” szolgálta. Klebelsberg minisztersége idején az írni, olvasni és számolni nem tudók száma jelentősen csökkent. A statisztikai kimutatás szerint 1920-ban a hatéves

28 T. Kiss Tamás (2006): A két világháború közötti elitképzést szolgáló ösztöndíjrendszerről.

In Dr. Lőrincz Ildikó (szerk.): *Apáczai- napok 2006. Hagyomány és fejlődés. Nemzetközi tudományos konferencia*. Tanulmánykötet II. Győr, 2007, Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, 197–209. p.; Ujváry Gábor (1993): Magyar állami ösztöndíjasok külföldön 1867–1944. *Levéltári Szemle*, 3. sz. 14–26. p.

29 T. Kiss (1999) i. m. 20. p.; T. Kiss Tamás (1998): Az iskolán kívüli népművelés és felnőttoktatás Magyarországon az 1920-as években. In Maróti Andor–Rubovszky Kálmán–Sári Mihály (szerk.): *A magyar felnőttoktatás története*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – KLTE Művelődéstudományi és felnőttnevelési Tanszék – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, 217–226. p.; T. Kiss Tamás (1999): Az analfabetizmus elleni küzdelem Magyarországon az 1920-as években. In Kovátsné dr. Németh Mária (főszerk.): *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1998/99*. Győr, 96–110. p.

30 [T.] Kiss Tamás (1983) i. m. 53–63. p.

és azon felüli lakosság 15,2%-a analfabéta, 1930-ra ez az arány 9,6%-ra mérséklődik.³¹

Klebelsberg nemcsak a keresztény-nemzeti értékrendszer intenzív terjesztése miatt helyezi központba az iskolán kívüli népművelést és a felnőttoktatást (mezőgazdasági, ipari és szolgáltatási területeken). Az „oktatás kérdései legalább 50%-ig közgazdasági-termelési kérdések” is, mondja, látván és tapasztalván, hogy a tőkés fejlődés, az európai gazdasági verseny, „a nagy társadalmi munkapad” iskolázottabb, műveltebb magyar munkaerőt igényel.

Jó érzékkel ismeri fel a tömegkommunikációs eszközök jelentőségét is. A rádió olyan taneszköz, „amelynek horderejét még egészen át sem lehet tekinteni [...], de amelyet oktatásügynek okvetlenül ki kell használni” – hangsúlyozza a nemzetgyűlés előtt 1925. november 25-én tartott beszédében.³² Az „országot egy nagy tanteremmé változtató” rádió – miniszteri kezdeményezésre – 1928. november 14-től hetente kétszer – vasárnap és csütörtök – „távoktatási programokat” sugároz Rádió-szabadegyetem címmel.

A művészetet nemzeti erőforrásnak³³ tekintő miniszter intézkedéseit egyesek a „magát Medicinek” mutató grófi ténykedésnek vélik, mások (és többen) a Bethlen-kormány szakszerű munkálkodásának tartják. Klebelsberg feltételeket biztosít az Operaház, a Zeneakadémia és a Nemzeti Színház működéséhez. Gyakran hangsúlyozza Bartók Béla (1881–1945), Dohnányi Ernő (1877–1960), Hubay Jenő (1858–1937) és Kodály Zoltán (1882–1967) munkásságának hazai és nemzetközi értékeit. Kezdeményezője a Salzburg mintájára létesített Szegedi Szabadtéri Játékoknak. Intenciókkal látja el és anyagilag is támogatja az építészetet, a városrendezést és a műemlékvédelmet. A városfejlesztés terén követendő példának a sugárutas és körutas elrendezésű városszerkezeteket tartja. Körvonalazza „Nagy-Szeged” és „Nagy-Debrecen” lehetséges fejlődését. Szorgalmazza, hogy a középületek létesítéséhez kérjék ki az Országos Képzőművészeti Tanács véleményét. Javasolja a budai vár művészeti-kulturális központtá történő átalakítását. Az egyik legnagyobb építészpolitikusai alkotása a szegedi Dóm tér kialakításához főződik. Túlzás nélkül állítható, hogy a Rerrich Béla (1881–1932) által tervezett és megépített tér a két világháború közötti magyar építészet kiemelkedő alkotása.³⁴ Egy másik építészpolitikusai törekvése a népiskolákhoz köthető. Építészeivel olyan tájba illő, kőből létesítendő

31 *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából (1919–1931)*. Összeáll., bev. Simon Gyula. Budapest, 1959, Tankönyvkiadó, 25. p.

32 BCT, 543. p.; T. Kiss Tamás (1987): A kultuszminiszter és a tömegkommunikáció. *Jel-Kép*, 3. sz. 128–132. p.; T. Kiss Tamás (1987): A tömegkommunikáció helye és szerepe Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában. In Békési Imre (szerk.): *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 79–85. p.

33 T. Kiss (1985) i. m. 32–33. p.; T. Kiss (1986) i. m. 26–27. p.

34 Borvendég Béla (1982): Rerrich Béla emlékezete. *Magyar Építőművészet*, 1. sz. 54–55. p.

épületeket terveztetett, amelyek majd „mintaként szolgálnak” az arcukat elvesztő falvakban folyó építkezésekhez. Kikísérlezteti a klinkertéglát, hogy az Alföldnek „maradandó építőanyaga” legyen.

A műemlékvédelmi törvényt, amely a tulajdonosra hárította a védelemmel járó finanszírozást, Klebelsberg nem tudta megváltoztatni. Az illetékes miniszter vagy elrendelte az épület kisajátítását, vagy hozzájárult annak a lebontásához. „[A] „magyar történelem a katasztrófák egybefüggő sorozata, s a romhalmazok az ő emlékművei” – írja keserűen.³⁵ A műemlékvédelemben (és a régészetben) nemcsak a nemzeti múlt iránti kegyelet megnyilvánulását látja, nem csupán a kulturális örökség megőrzését pártfogolja, hanem az *idegenforgalmi* lehetőségeket is felismeri. Szívén viseli a turizmus fejlesztését (főként a Budapest népének egészsége és szórakozása szempontjából fontos hegyvidéken, amely háromszögben terjed Buda, Visegrád és Esztergom között). Pályázati kiírásokkal segíti több *irodalmi* és *zenei* mű megszületését. Különös szeretettel „bábáskodik” a *képzőművészeti* (főként az egyházi témákat feldolgozó „római magyar stílust képviselő irányzat szülte”) alkotások létrejötténél. Az építészet különösen közel áll hozzá (Országos Magyar Levéltár, a szegedi Dóm tér, a debreceni Tisza István Tudományegyetem), mert az építész számolhatott a társ-művészetekkel (szobrászat, freskófestészet, táblaképfestészet, ötvösművészet) is. Kiemelkedően sokat tesz a *testnevelés* és a *versenysportok* (különösen a vízipóló) érdekében. Nagy hangsúlyt helyez az ifjúság egészséges testi fejlesztésére. Az ország számos városában játszótereket létesít. Megszervezi a Testnevelési Főiskolát. Sportpolitikai tevékenysége három területen eredményezett jelentős előrelépést: az iskolai testnevelésben és testnevelőképzésben, az iskolán kívüli testnevelésben (leventeprogram, tömegsport) és a versenysportokban (sportklubok, szövetségek, olimpiák).

A kultuszminiszter számos tudományos és kulturális társaság alapítója és (alakító) tagja volt. Igazgatósági tagja többek között a Pedagógiai Társaságnak, a Statisztikai Társaságnak és a Széchenyi Tudományos Társaságnak. Egyik létrehozója az Alföld Bizottságnak. 1932. április 24-én megalapítja a Magyar Olimpiai Társaságot. 1917. február 16-tól haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. A társulat ügyei iránt mindvégig a legnagyobb érdeklődést tanúsította. Ha pihenni akart, historikusai körében keresett örömet és enyhülést, hozzájuk menekült a politika gondjai elől (ő maga is több történelmi mű megírását tervezte). Kezdeményezésére alakult meg 1928-ban a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség, majd – a vidéki művelődési szervezetek irányítására – a Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetsége. Alelnöke volt a Magyar Irodalmi Társaságnak.

Élete során több könyvet, számos tanulmányt és cikket publikált (igen gyakran ellenzéki lapokban). A kultúrpolitika kívánja a nyilvánosságot, nem titkol-

hat el semmit – vallotta. – A siker eléréséhez nélkülözhetetlen, hogy a nemzet belássa a kulturális reform szükségességét.

A dualizmus szabadelvű világában nevelkedett és Tisza István híveként számon tartott Klebelsberg kultuszminiszterségét többen többféleképpen periodizálják. Ő maga miniszterségének első öt évét három szakaszra tagolja. Az elsőbe beleszámította az előzményeket és a háborút közvetlenül követő időszakot. A második korszak miniszterségének kezdetét öleli fel, amikor kétségbeesett harcot folytatott a rosszul alkalmazott takarékosági politika ellen. A harmadik korszak az volt, amikor befejeződött a szanálás, és alkothatott. Életrajzírója, Huszti József (1887–1954) Klebelsberg munkásságát (a miniszter publicisztikai tevékenysége alapján) két szakaszra osztotta: az elsőben a kultúrfölény gondolatvilágával foglalkozott behatóan, a második szakasz már minisztersége után kezdődik: ekkor világpolitikai távlatban tárgyalja a magyar problémákat. Mások két nagy korszakot különböztetnek meg Klebelsberg miniszterségében: az elsőbe a magaskultúra megmentését, a másodikba a szélesebb néptömegek műveltségének emelését szolgáló tevékenykedését sorolják. Tény, hogy Klebelsberg kultuszminisztersége első éveiben – talán történettudományi érdeklődése miatt és a magaskultúra megmentése érdekében – legszívesebben történésekkel tanácskozott. Közülük választotta ki első munkatársait is. S kultuszminiszterként – mint a történelemből tanuló, s a politikai, gazdasági és társadalmi kényszereket világosan látó értelmiségi – felismerte, hogy az adott történelmi helyzetben az államnak sokkal nagyobb szerepet (és több áldozatot) kell vállalnia a kulturális élet fejlesztésében, mint korábban, a dualizmus időszakában. Klebelsberg – aki önmagát „nem egy pártnak és nem is egy társadalmi osztálynak, hanem az egész nemzet kultúrprogramja képviselőjének tekintette” – gyakran pártja „kemény fejű” politikusaival is szembehelyezkedve, tervszerűen kidolgozott reformokat kezdeményezett és valósított meg a kultúra szinte valamennyi ágazatában, a művelődés területein. A hagyományokat tiszteletben tartó, szakszerűen átgondolt fejlesztései, eredményei és álmai még a XXI. század első évtizedeiben is mércét és mértéket jelentenek.

Viszonyok és viszonyulások

Az ország elszigeteltséget oldó aktív külpolitika, az Olaszország felé történő nyitás Klebelsberg publicisztikájában is megjelenik. Érdeklődik az olasz fasizmus iránt, amit évtizedekkel később „számon kérnek rajta”. Írásait elemezve azonban kitűnik, hogy kultuszminiszterként az olaszországi fasizmusban részint szociálpolitikai irányzatot, részint nemzetnevelő eszközt látott, a hatalmi-politikai berendezkedés kevésbé érdekelte. A fasiszta politikai módszerek magyarországi adaptációját nem tartotta lehetségesnek. Arra, hogy Magyarországon a parlamenti forma valaha is megszűnjön, egyáltalán nem gondolt. Nem rokonszenvezett a diktatórikus államberendezkedéssel. 1932-ben, halála előtt publikált cikkében már feltűnik az aggo-

dalom, amikor arra figyelmeztet, hogy a jobboldali pártok olyan irányú gyökeres átalakulása van napirenden, amelynek keretében a szélsőséges radikalizmus is kitombolhatja magát: „az egyetemes eltolódás jobb felé szembeszökő – írja –, de a kialakuló új jobbpártok korántsem azonosak a múltban látott jobboldali alakulatokkal [...], inkább a fehérterror szellemét mutatják”.³⁶

A Magyar Tudományos Akadémia a kulturális élet számos területén végzett széles körű, eredményes és igényesen végzett munka ellenére sem választotta tagjává. Klebelsberg csupán az MTA tiszteletbeli tagja lett (1922-től), 1924-től pedig az intézmény igazgatótanácsi tagja. Közte és az Akadémia vezetése között annyira nem volt felhőtlen a kapcsolat, hogy amikor a kultuszminiszter meghalt, az Akadémiának „nem volt módja a megboldogult iránt tartozó nagy háláját a budapesti gyászszerartás alkalmával leróni: a szegedi gyászszerartás alkalmával régi és érdemes társunk, Csengery János adott méltó kifejezést kegyeletünknek” – mondta Berzeviczy Albert (1853–1936) az Akadémia 1932. október 24-i ülésén tartott rövid emlékbeszédében. (Csengery János [1856–1945] egyébként abban az időben az Akadémia tiszteletbeli tagja volt.)

Az 1926. évi parlamenti választásokon Komáromban, Egerben és Szeged 1. számú választókerületében is képviselővé választották. Klebelsberg a szegedi mandátumot tartotta meg. A ciklus lejártával, 1931. június 30-án Szegeden ismét országgyűlési képviselőnek választották – a liberális Rassay Károly (1886–1958) és a szociáldemokrata Kéthly Anna (1889–1976) mellett. A *Dél-Magyarország* 1931. december 25-i számában megjelent interjúban mindhárom képviselő azt a közös álláspontot fogalmazta meg, hogy a szegedi kulturális intézmények védelme az ország érdeke.

Több egyetem adományozott Klebelsberg számára díszdoktori címet. A római (1927. III. 16.), a pécsi (1925. V. 28.), a szegedi (1926. X. 5.) és a debreceni egyetem egyaránt díszdoktorrá választotta. Számos magyar település díszpolgári címmel tisztelte meg. Sopron, Székesfehérvár és Gyula városán kívül Kecskeméten 1928. június 30-án, Szegeden 1930. október 24-én választották díszpolgárrá Klebelsberg Kuno grófot. Még életében több településen utcát, lakótelepet neveztek el róla (Szegeden telepet, Gyulán utcát), halála után Budapesten, Székesfehérvárott és Kecskeméten is utca viselte a nevét. Görögország egyik városában – Kozániban – szintén utcát neveztek el a magyar kultuszminiszterről. Számos oktatási intézmény felvette Klebelsberg nevét. Halála után szobrot állítottak emlékére Budapesten (1939), a bécsi Collegium Hungaricumban (1934) és a Testnevelési Főiskolán (1933). A Múcsarnokban 1933. február–márciusban kiállítást rendeztek az emlékére. A kiállításra Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó is elment, de nem tekintette meg. A Parlamentben emlékszobát alakítottak ki Klebelsberg Kuno tiszteletére, melyet aztán az 1945 utáni politikai rendszer felszámolt.

36 Klebelsberg Kuno: Irányváltás Európában. *Pesti Napló*, 1932. május 8.

Népszerűségét (egyesek szerint túlzott népszerűsítését) jelzi, hogy 1929-ben a Nagybánya és Kapnikbánya környékén talált antimon-szulfát ásványt róla nevezte el a felfedezője. A Balatonon kutatóhajó viselte a nevét.

Számos kitüntetés birtokosa volt. Munkássága elismeréseként 1928. július 1-jén József főherceg, a Máltai Lovagrend magyarországi tagozatának vezetője máltai lovaggá avatta. Horthy Miklós a magyar kultúrpolitika terén szerzett érdemei elismeréséül 1925-ben az I. osztályú magyar érdemkereszttel, majd a Corvin-lánccal tüntette ki.³⁷ Több külföldi és belföldi kitüntetés birtokosa. Megkapta a Ferenc József-rend nagykeresztjét. Tulajdonosa a Lipót-rend középkeresztjének, a III. osztályú Vaskorona-rendnek, a hadékiértményes Vöröskereszt I. osztályú díszjelvénynek, az olasz Koronarendnek, a finn Fehérrózsarend, a belga Koronarend, a görög Megváltórend, a lengyel Polonia Restituta-rend nagykeresztjének, a badeni Vöröskeresztnek és az Osztrák Köztársaság nagy arany díszjelvényének. Halála után, 1935-ben két könyvét – *Világválságban* (1931), *Utolsó akkordok* (1933) – az MTA Kónyi Manó-díjban részesítette. Az elismerést özvegye vette át.

Laszóczi Botka Sarolta, Klebelsberg Kuno felesége írja visszaemlékezésében, hogy férje bátran szembeszállt sértegetőivel, és a sértésekért mindig elégtételt vett (fegyverrel vagy bocsánatkérés formájában, előfordult az is, hogy a bíróságon). Shvoy Kálmán (1881–1971) naplófeljegyzése szerint 1924. május 10-én „Klebelsberg Kuno kultuszminiszter pisztolypárbajt vívott Komáromy Andor történetíróval. Sebesülés nem történt, Klebi nem élt a lövés jogával.”³⁸ „[A]ligha találunk a legújabb kor vezető magyar államférfiai között olyanokat, akik többször kényszerültek volna párbajozni, mint ő” – mondta egyik legközvetlenebb munkatársa, Petri Pál (1881–1945) 1933. június 10-én a Testnevelési Főiskolán Klebelsberg szobrának leleplezésekor.

Klebelsberg nagyon szerette a gyermekeket, talán azért is, mert neki nem lehetett. A természet, a könyvek, főként a történettudományi művek szerelmese volt. Mintegy négyezer kötetes könyvtárát (egy részét az a családi könyvtár alkotta, melyet édesanyja, illetve a nagynénjei halála után magával vitt Pestre) még életében felajánlotta (a helyiség faburkolatú berendezésével együtt) a Nemzeti

37 A Corvin-rend alapítását egyébként Klebelsberg kezdeményezte azok számára, „kik a mai páratlanul nehéz időkből a magyar művelődés szintjének fenntartásáért és emeléséért folyó szellemi munkából kimagasló tehetséggel és rendkívüli odaadással veszik ki részüket”. Az alapítási okmányt az államfő 1930. október 11-én írta alá, a formális megalakulása 1931. február 23-án történt. A kitüntetések céljából rendelkezésre állt 12 Corvin-lánc, 60 Corvin-koszorú és 12 Corvin-díszjelvény. Ez utóbbi külföldiek számára szolgált kitüntetésként. A testület tagjai évente, Mátyás napja táján ünnepi lakomára gyűltek össze, s ilyenkor az egyik tag megemlékezett Hunyadi Mátyásról. A serlegavató beszédet 1932. február 23-án maga gróf Klebelsberg Kuno tartotta.

38 *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. Sajtó alá rend., bev., jegyz. Perneki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth, 96. p.

Múzeum Széchenyi Könyvtárának. Az intézmény „Klebelsberg Könyvtár” néven külön részleget szeretett volna nyitni, ám a háborús körülmények, majd az 1945 utáni politikai állapot ezt megakadályozták. Az özvegyet mint osztályidegent kitelepítették, a könyveket teherautón ismeretlen helyre szállították.

Klebelsberg, miután a kultuszminiszteri posztból 1931 augusztusában megválni kényszerült, az Alföld problémái felé fordult. Munkavégzésének intenzitására jellemző, hogy 1932. május 29-én Szolnokon, június 4-én Békéscsabán, szeptember 5-én Nyíregyházán tartott előadást az Alföld Bizottság helyi szervezeteiben. 1932. szeptember 18-ra a polgármestereket Szentesre hívta tanácskozásra, hogy közösen egyengessék az alföldi ifjúság boldogulását. A konferenciára már betegen utazott el. Budapestre visszatérve még köszöntötte a Los Angeles-i olimpia (1932) győzteseit. Beszédét fáradtan és betegen mondta el. Október 2-án szállították be a Korányi-klinikára, ahol október 11-én, 57 esztendőskorában, egy szívroham végzett paratífuszban meggyengült szervezetével.

Klebelsberg végrendeletében azt kérte, hogy építészek tervezzék meg a búcsúztatását. Halotti maszkját Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobrászművész készítette el. Tetemét bebalzsamozták, majd Lechner Jenő (1887–1962) építési tervei alapján, a Nemzeti Múzeum nagycsarnokában ravatalozták fel. A helyiségben csak egyetlen fekete drapéria volt – Klebelsberg ugyanis még életében arra kérte barátait, ha felravatalozzák, kerüljék a sötét színeket s a gyász komor hangulatát. Temetésére, kívánsága szerint, Szegeden került sor. Klebelsberg még 1928-ban – Glattfelder Gyula (1874–1943) püspök közbenjárásával – engedélyt kért és kapott a Szentszéktől, hogy őt és feleségét haláluk után a Fogadalmi Templom kriptájában temethessék el. A szegedi Dómban helyezték örök nyugalomra 1932. október 15-én. Ohman Béla (1890–1968) szobrászművész alkotta és Kertész K. Róbert (1867–1951) építész tervezte síremlékét 1935. április 11-én avatták. A síremléket Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök szentelte fel. Emlékművét, (Abonyi) Grantner Jenő (1907–1983) szobrászművész alkotását 1939-ben állították fel Budapesten, az akkori Eskü téren (ma Március 15-e tér). Leleplezésére hosszú ideig várni kellett, „mert a miniszterelnökség nem találta alkalmasnak a kitűzött időpontokat”. Az emlékmű a második világháborúban részben elpusztult, 1945 után elbontották.

Epilógus

Klebelsberg Magyarország jövője vezérei című írásában, amely a *Pesti Napló* 1925. április 12-i számában jelent meg, így vallott: „Követendő példaképeim Bessenyei György, Ürményi József, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István és Trefort Ágoston.” Több cikkében Eötvös József nevét is megemlítette. Ők voltak azok – írta máskor és máshol is –, akiket két nagy eszme vezérelt: az egyik az volt, hogy csak a művelődés mentheti meg a magyar nemzetet, a másik pedig az, hogy minél erősebben be kell kapcsolódni a nyugati szellemi áramlatokba.

A miniszter osztrák-magyar eredete, szinte provokáló német neve³⁹ egész életén át – sőt még halála után is – kisebb-nagyobb félreértések és kellemetlenségek forrása volt.

Klebelsberg vállalta magyarságát. Az önmagának feltett kérdésre – „mi a kötelessége az idegen nevű magyarnak?” – azt a választ adta, „hogyan hazáját jobban szeresse, és többet dolgozzon érte”. Egyik utolsó beszédében azonban keserűen ismeri be: „igaza volt Virág Benedeknek, Jó magyarnak lenni nehéz, de nem lehetetlen.”⁴⁰

A 2008. november 18-án, a pedagógusképzés Szegedre helyezésének 80. évfordulója alkalmából rendezett konferencián, az SZTE JGYPKK dísztermében elhangzott előadás szerkesztett szövege. Teljes terjedelmében e kötetben kerül először közlésre.

Megjelenés: T. Kiss Tamás: „Eszmények nélkül nem lehet élni”. Klebelsberg Kuno és kulturpolitikai pályája. In Kiss Róbert Károly–Vajda Tamás (szerk.): *Az állami polgári iskolai tanárképző főiskola története (1928–1947)*. Szeged, 2010, Belvedere – SZTE Szaklevéltára, 33–69. p.

39 Szabó Dezső (1925): *Feltámadás Makucsán*. Budapest, Saturnus, 55–66. p.

40 T. Kiss (1999) i. m. 358. p.